

ΤΟ ΑΝΑΓΛΥΦΟΝ ΤΗΣ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣ ΒΟΛΟΥ

Ἡ σειρά τῶν ὅπωςδήποτε ἀσχοληθέντων μὲ τὸ αἰνιγματῶδες ἀναγλυφον τὸ ἐντοιχισμένον εἰς τὴν ἀνατολικὴν ἐξωτερικὴν πλευρὰν τοῦ Ναοῦ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου ἐπὶ τοῦ παρὰ τὸν Ἄνω Βόλον λόφου τῆς Ἐπισκοπῆς εἶναι ἀρκούντως μακρά¹⁾).

Πολλαὶ ἐπίσης εἶναι καὶ αἱ προταθεῖσαι ἐρμηνεῖαι τῆς ἐπ' αὐτοῦ εἰκονιζομένης παραστάσεως, τὰς ὁποίας θὰ λάβωμεν τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐξετάσωμεν εὐθὺς κατωτέρω.

Πᾶσαι ὅμως αἱ εἰς τὸ ἀναγλυφον τοῦτο δοθεῖσαι ἐρμηνεῖαι νομίζω, ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ θεωρηθῶσιν ἱκανοποιητικαὶ καὶ τοῦτο κυρίως διότι αἱ βάσεις, ἐφ' ὧν ἐστηρίχθησαν οἱ ἐρμηνευταί, δὲν ἦσαν, ὥς θὰ ἴδωμεν, ἀσφαλεῖς.

Πρὸ πάσης λοιπὸν ἀποπειράς νέας ἐρμηνείας τοῦ ἀναγλύφου ἀνάγκη ν' ἀναλύσωμεν αὐτὸ λεπτομερῶς καὶ νὰ ἐξετάσωμεν ἑκάστην τῶν ἐπ' αὐτοῦ παριστανομένων μορφῶν.

Ἐπὶ τῆς ὀρθογωνίου μαρμαρίνης πλακός,²⁾ (Εἰκ. 1 καὶ 1^α)³⁾ ἥτις κατὰ τὴν ἄνω πλευρὰν φέρει ἡμικυκλικὴν προεξοχήν, εἰκονίζεται ἐν τῇ μέσῳ

¹⁾ Ζωσιμᾶς Ἐσφιγμέντης ἐν Ἡμερολογίῳ ἡ Φήμη· Βόλος 1887.130.

Γ. Λαμπάκης ἐν Ἱστορικῇ Λαογραφίᾳ· Ἐταιρείας Δελε. Γ' 1903 25 (μετ' ἀπεικονίσεως).

Ν. Γιαννόπουλος, Οἱ δύο μεσαιωνικοὶ Ἄλμυροὶ καὶ ὁ νῦν. Ἀνατύπωσις ἐκ τῆς Ἐπετηρίδος τοῦ Παρθενίου ἔτ. VIII 1904 μετὰ προσθήκης παρασημειώσεων.... Ἀθῆναι 1904.35.

Α. Wace ἐν J.H.S. XXVI (1906) 155 κέξ.

Ν. Βέης ἐν Βυζαντιδὶ Ι (1909) 567.

Α. Ἀρβανιτόπουλος ἐν ΠΑΕ 1910 203

Ν. Γιαννοπουλος ἐν BCH XLIV (1920) 193 κέξ. (μετ' ἀπεικονίσεως).

Ν. Γιαννόπουλος ἐν Ἐπετηρίδι τῆς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν Ι (1924) 211 (ἀπεικόνισις).

²⁾ Αὕτη ἔχει, κατὰ τὸν κ. Γιαννόπουλον, περίπου μήκ. 0 80 καὶ πλάτ. 0,45—0,50 Βλ. Β.Σ.Η. ἐνθ. ἀν. 193.

³⁾ Ἡ εἰκ. 1 ἐλήφθη ἐκ τῆς Ἐπετηρίδος τῆς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν Ι 1924 211 εἰκ. 1 καὶ ἐτέθη ἐνταῦθα μόνον διὰ νὰ δόσῃ ἰδέαν τῆς τεχνικῆς τοῦ ἀναγλύφου. Τὰς λεπτομερεῖας τῆς παραστάσεως, ὅχι τόσοσιν σφειῖς εἰς τὴν εἰκ. 1, δυνατὰ τις νὰ ἴδῃ εἰς τὸ παρατιθέμενον σχέδιον ἐν εἰκ. 1^α.

ἡ Θεοτόκος ὀρθία, κατ' ἐνώπιον καὶ στρέφουσα τὴν κεφαλὴν ἐλαφρῶς πρὸς τ' ἄριστερά. Εἰς τὴν ἄριστεράν φέρει μανδήλιον καὶ διὰ τῆς δεξιᾶς κρατεῖ τὴν χεῖρα τοῦ Ἰησοῦ, ὃ ὁποῖος παρίσταται κατὰ τὸ ἄριστερόν ἄκρον τῆς πλακὸς ὑπὸ μορφὴν παιδιοῦ μετὰ βραχέος χιτῶνος ἐξωσμένου περὶ τὴν

Εἰκ. 1. Ἀνάγλυρον ἐν τῷ Ναῷ τῆς Κοιμήσεως ἐπὶ τοῦ λόφου τῆς Ἐπισκοπῆς Βόλου.

ὀσφύν. Ὁ Ἰησοῦς, εὐδιάκριτος ἐκ τοῦ σταυροφόρου αὐτοῦ φωτοστεφάνου καὶ τῶν ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν του τυπικῶν συμπιλημάτων IC XC, φαίνεται διευθυνόμενος πρὸς τὰ δεξιὰ, ὅπου κατὰ τὸ ἄκρον τοῦ ἀναγλύφου εὐρίσκεται καθημένη γεροντικὴ μορφή, ἄνευ φωτοστεφάνου, μετὰ μακροῦ πώγωνος. Ὁ γέρων φέρει ποδῆρη χιτῶνα μετὰ στενῶν χειρίδων καὶ κάθηται ἐπὶ πλουσίως ἐξειργασμένου θρόνου, ἔχει τὴν κεφαλὴν ἐστραμμένην κατ' ἐνώπιον καὶ τείνει τὴν δεξιὰν πρὸς τὸ μέρος τῆς Θεοτόκου καὶ τοῦ Ἰησοῦ, ἐν ᾧ ἡ ἄριστερά ἀναπαύεται ἐπὶ τῶν γονάτων.

Τὸ ἄνω μέρος τῆς πλακὸς κοσμεῖται ὑπὸ σειρᾶς μεγάλων τριφύλλων συνδεομένων ἀνὰ δύο καὶ σχηματιζόντων εἶδος μικροῦ τόξου, κάτωθεν τοῦ ὁποῖου εὐρίσκεται ἄλλο μικρότερον τριφυλλόν.

Τέλος ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τοῦ ἀναγλύφου εἶναι χαραγμένοι αἱ ἐξῆς ἐπιγραφαί :

— Ἐκατέρωθεν τῆς Θεοτόκου :

Η ΜΑΚΡΙΝΙ ΜΗΡ
ΤΙC CΑ

ΘΥ ΚΑΙ ΟΞΕΙΑ ΕΠΙ
CΚΕΨΙC

Εἰκ. 1α Σχεδιάσμα τοῦ Ἀναγλύφου τῆς Ἐπισκοπῆς (πρβ. εἰκ. 1)

— Μεταξὺ τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῆς Θεοτόκου :

ΔΕΗ
CΙC ΕΥ
ΤΕΛΕC
ΛΕ Ν
ΤΙΟΥ ΜΟ
ΝΑΧΟΥ

Ὅ,τι προκύπτει ἐκ τῆς προσεκτικῆς ἐξετάσεως τοῦ περιγραφέντος ἀναγλύφου εἶναι, ὅτι ὁ κατασκευάσας αὐτὸ τεχνίτης ἠθέλησεν ἐνταῦθα νὰ δημιουργήσῃ σύνθεσιν ὅλως νέαν μὴ ἀνήκουσαν εἰς τὸν κύκλον τῶν γνω-

στῶν ἀγιογραφικῶν παραστάσεων, πρὸς οὐδεμίαν τῶν ὁποίων πραγματικῶς ὁμοιάζει. Τοῦτο ἐπέτυχε δανεισθεῖς τὰ ἀποτελοῦντα τὴν σύνθεσίν του στοιχεῖα ἀπὸ ἄλλας εἰκονογραφικὰς παραστάσεις περισσότερον κοινὰς.

Ταῦτα ὅμως δὲν εἶχε τὴν ἐπιδεξιότητά ν' ἀναχωνεύσῃ εἰς ἓν ὅλον καὶ οὕτως ἡ ἐξέτασις μιᾶς ἐκάστης τῶν ἀποτελουσῶν τὴν σύνθεσίν του μορ-

Εἰκ. 2. 1 Παρισιακὸς Κῶδ. 510. 2 Δαφνί. 3 Ἐλεφάντινον ἀνάγλυφον Μουσ. Βερολίνου. 4 Τοιχογρ. Θεοσκεπάστου Τραπεζοῦντος.

φῶν, ἐν σχέσει πρὸς τὰς ἄλλας, προδίδει τὴν διάφορον προέλευσιν ἐκάστης αὐτῶν.

Οὕτως ἡ Θεοτόκος, ἐν' ᾗ ὑποτίθεται ὁδηγοῦσα τὸν Ἰησοῦν πρὸς τὸν καθήμενον γέροντα—καὶ τοῦτο ἐξίγεται ἀπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Ἰησοῦ—ἐν τούτοις εἰκονίζεται ἐντελῶς κατ' ἐνώπιον καὶ οὐδόλως βλέπει πρὸς τὸν γέροντα. Ἐπίσης αὐτὸς ὁ καθήμενος γέρων, ἐν ᾗ διὰ τῆς κινήσεως τῆς δεξιᾶς του χειρὸς φαίνεται ὑποδεχόμενος τὴν Θεοτόκον καὶ τὸν Ἰησοῦν, βλέπει ὅμως πρὸς τὰ ἔμπρός, πρὸς τὸ μέρος δηλαδὴ τοῦ θεατοῦ.

Τὰ δάνειά του ὁ κατασκευάσας τὸ ἀνάγλυφον ἔκαμεν, ὡς εἵπομεν, ἀπὸ παραστάσεις περισσότερον κοινὰς ἀναγομένας εἰς τὸν κύκλον τῶν συνήθων ἀγιογραφικῶν συνθέσεων, ἃς ἡδύνατο εὐκόλως νὰ εὔρῃ εἰς τὰς καλυπτούσας τοὺς τοίχους τῶν ἐκκλησιῶν τοιχογραφίας ἢ εἰς τὰ φύλλα τῶν ἱστορημένων χειρογράφων.

Ἡ ἀδυναμία του δὲ ν' ἀναχωνεύσῃ τὰ δάνεια ὡς ἓν ὅλον ἐπιτρέπει εἰς ἡμᾶς ν' ἀνέυρωμεν τὰ πρότυπα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀντέγραψε τὰς μορφὰς τῆς συνθέσεώς του.

Οὕτω διὰ τὸ σύμπλεγμα τῆς Θεοτόκου καὶ τοῦ Ἰησοῦ ἡ πιθανωτέρα

πηγή, ἐξ ἧς ἤντησεν, εἶναι πιθανώτατα ἢ παράστασις τῆς Βαϊοφόρου. Πράγματι εἰς ὄρισμένα παραδείγματα τοῦ εἰκονογραφικοῦ τούτου θέματος ὑπάρχει μεταξὺ τοῦ πλήθους τοῦ ἐξερχομένου ἐκ τῆς Ἱερουσαλὴμ πρὸς ὑποδοχὴν τοῦ Ἰησοῦ σύμπλεγμα σπανιώτερον μὲν γυναικός, συνηθέστερον δὲ ἄνδρος κρατοῦντος ἐκ τῆς χειρὸς παιδίον παριστανόμενον ἀκριβῶς εἰς τὴν ἡλικίαν καὶ τὸ σῆμα τοῦ Ἰησοῦ τοῦ ἡμετέρου ἀναγλύφου. (Εἰκ. 2) ¹⁾.

Ἐπίσης συγγενὴς εἶναι μία ἄλλη σχετικῶς σπανιώτερα σύνθεσις, ἡ

Εἰκ. 3. 1 Ἐκμαγεῖα Μουσείου Βατικανοῦ. 2 Παρισιακὸς Κῶδ. 74.

τοῦ Προδρόμου δηλαδὴ παιδίου ὀδηγουμένου ὑπὸ τοῦ ἀγγέλου εἰς τὴν ἔρημον. (Εἰκ. 3) ²⁾.

Τέλος σχετικὴ εἶναι ἡ στάσις τῆς Θεοτόκου καὶ εἰς παραστάσεις τινὰς ἰωρητῶν ὀδηγουμένων ὑπ' αὐτῆς πρὸς τὸν Ἰησοῦν. (Εἰκ. 4) ³⁾—

Αἱ τελευταῖαι ὁμοῦς αὐταὶ παραστάσεις τό,

σον τοῦ ὑπὸ ἀγγέλου ὀδηγουμένου Προδρόμου ὅσον καὶ τῆς Θεοτόκου μετὰ τῶν ἰωρητῶν δύνανται μᾶλλον νὰ χαρακτηρισθῶσιν ὡς δευτερογενεῖς.

¹⁾ Εἰκ. 2. 1 Παρισιακὸς κῶδ. 510, *H. Omont*, Fac-similés des miniatures des plus anciens Manuscrits grecs de la Bibliothèque Nationale Paris 1902 Πιν. XXXVIII.

2. Λαφνί. *G. Millet*, Le Monastère de Daphni Paris 1899. σ. 163 εἰκ. 65.

3. Ἐλεφάντινον ἀνάγλυφον Μουσείου Βερολίνου *O. Dalton*, Byzantine art and archaeology Oxford 1911 σ. 233 εἰκ. 143.

4. Τραπεζοῦς Ν. Θεοσκεπάστου *G. Millet*, Recherches sur l'iconographie de l'évangile, Paris 1916 σ. 272 εἰκ. 251.

²⁾ Εἰκ. 3. 1. Γύψινα ἐκμαγεῖα ἐν τῷ Μουσείῳ τοῦ Βατικανοῦ ἀπωλεσθέντος ἀργυροῦ διπτύχου. *G. Schlumberger*, Épopée byzantine III Πιν. VII.

2. Παρισιακὸς Κῶδ. 74 [*H. Omont*], Évangiles avec peintures byzantines du XIe siècle Paris [1908] πίν. 95.

³⁾ Εἰκ. 4. 1. Κῶδ. 291 Δημοσ. Βιβλιοθ. Περουπόλεως ἔτους 1067 ἐκ Σινᾶ *N. Lichacev*, Ἱστορικὴ σημασία τῆς ἑλληνοϊταλικῆς ζωγραφικῆς εἰς τὰς παραστάσεις τῆς Θεοτόκου (ρωσ.) Πετρούπολις 1911 σ. 65 εἰκ. 117.

2. Κῶδ. 5 Μ. Ἰβήρων ἐν Ἀγ' Ὁρει *G. Millet*, L'Art byzantin I (παρὰ *A. Michel*, Histoire de l'art τόμ. I) σ. 236 εἰκ. 130.

προελθοῦσαι πιθανώτατα καὶ αὐταὶ ἐκ τοῦ συμπλέγματος τῆς Βαϊοφόρου, ὥς σχετικῶς παλαιότερον.

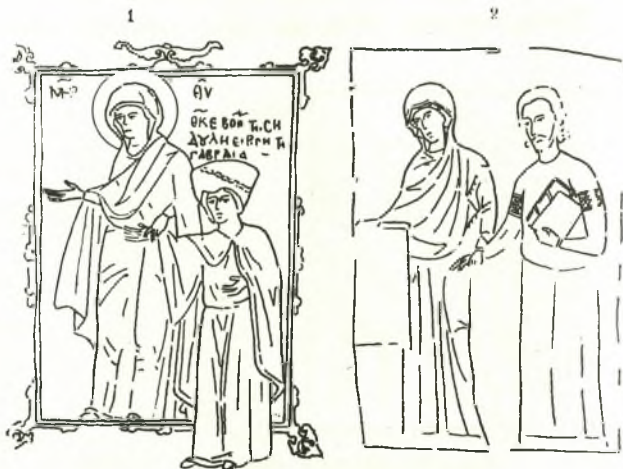
Διὰ τὴν παράστασιν τῆς Θεοτόκου τοῦ ἡμετέρου ἀναγλύφου θὰ ἡδύνατο ἴσως νὰ ὑποτεθῇ, ὅτι αὕτη σχετίζεται πρὸς τὴν λατρευτικὴν εἰκόνα τῆς Μακρινίτισης Ὁξείας Ἐπισκέψεως, ὡς δεικνύει ἄλλως καὶ ἡ ἐπὶ τοῦ ἀναγλύφου ἐπιγραφή.

Διὰ τὴν ὑπόθεσιν ὅμως ταύτην παρέχει δυσχερείας τινὰς τὸ ἐν Μακρινίτση ἀνάγλυφον, ὅπου ἡ Θεοτόκος, ἂν καὶ φέρει ὁμοίαν ἐπιγραφὴν, εἰκονίζεται ὅμως κατὰ τρόπον ἐντελῶς διάφορον, ἥτοι δεομένη μὲ τὸ βρέφος πρὸ τοῦ στήθους ἐν ἐγκολπίῳ¹⁾.

Ἐν τούτοις ἡ ἐντελὴς κατ' ἐνώ-

πιον ἱερατικὴ ὁλως στάσις τῆς Θεοτόκου εἰς τὸ ἡμέτερον ἀνάγλυφον δύναται, ἴσως, νὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι τοιαύτην τινὰ λατρευτικὴν εἰκόνα, ἴσως δὲ καὶ αὐτὴν ταύτην τῆς Μακρινίτισης Ὁξείας Ἐπισκέψεως εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν ὁ τεχνίτης, μετατρέψας τὸ ἄνω ἰδίᾳ σῶμα αὐτῆς συμφώνως πρὸς τὰς ἀνάγκας τῆς συνθέσεώς του. Πάντως ὅμως περὶ τούτου δὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ βεβαιότης.

Διὰ τὸν κατὰ τὸ δεξιὸν τέλος ἄκρον τῆς πλακὸς καθήμενον γέροντα τὰ πρότυπα ἀφθονοῦσι εἰς μικρογραφίας ἰδίᾳ χειρογράφων, ὡς δεικνύουσι τὰ παρατιθέμενα παραδείγματα. (Εἰκ 5)²⁾.

Εἰκ. 4. 1 Κῶδ. 291 Δημ.σ. Βιβλιοθ. Πετροπόλεως
2 Κῶδ. Ἱβηρικὸς 5

¹⁾ Εἰκὼν παρὰ *Γιαννοπούλῳ* ἐν Ἑπετηρίδι τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν ἐνθ' ἄν. 338 εἰκ. 6.

²⁾ Εἰκ. 5. 1. Παρισιακὸς Κῶδ. 74 [Omont], ἐνθ' ἄν. Πιν. 123.

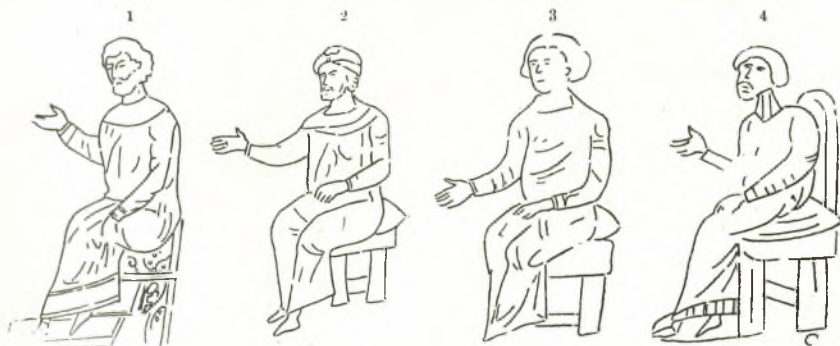
2-3 Ὁκιάτευχος Σεραγίου *Th. Uspensky*, Ὁ ἐν Σεραγίῳ Κ/ως κώδεξ τῆς Ὁκιάτευχου (ρωσ.) Δελτίον τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ρωσικοῦ ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου τόμ. XII (1907) Δεύκωμα Πιν. XVII 67, 68.

4. Ἀθηναϊκὸς Κῶδ. 93 φ. 124α.

Διὰ τὴν καθορίσωμεν ποῖον τὸ θέμα τὸ εἰκονιζόμενον εἰς τὸ ἀνάγλυφον ἀνάγκη προηγουμένως νὰ ἐξετάσωμεν τίς ὁ κατὰ τὸ δεξιὸν ἄκρον καθήμενος γέρων.

Οὗτος, ὡς εἶδομεν, δὲν φέρει φωτοστέφανον καὶ κατὰ συνέπειαν δύναται νὰ θεωρηθῇ βέβαιον, ὅτι εἰκονίζει θνητόν.

Ὁ μακρὸς χιτὼν μετὰ τῶν στενῶν χειρῶν, ὃν φέρει, εἶναι τὸ σύν-

Εἰκ. 5. 1 Παρισιακὸς Κῶδ. 74. 2—3 Ὁκτάτευχος Σεραγίου. 4 Ἀθηναϊκὸς Κῶδ. 93.

ηθες βυζαντινὸν ἔνδυμα τὸ καλούμενον πιθανώτατα «σφικτούριον».¹⁾ Τὸ ἔνδυμα τοῦτο εἶναι γνωστόν, ὅτι ἐφέρετο τόσον ὑπὸ τῶν λαϊκῶν ὅσον καὶ ὑπὸ τῶν κληρικῶν καὶ μοναχῶν διαφέρον εἰς τοὺς τελευταίους τούτους μόνον κατὰ τὸ χρῶμα καὶ τὴν ἔλλειψιν διακοσμήσεων²⁾.

Ὅτι τὸ ἔνδυμα τοῦτο ἐφέρετο ἀπαράλλακτον κατὰ τὸ σχῆμα καὶ παρὰ τοῖς μοναχοῖς ἀποδεικνύουσι καὶ τὰ μνημεῖα. Εἰς τὰς ἀνωτέρω παρατεθείσας εἰκόνας 4 καὶ 5 τὸ ἔνδυμα φέρουσι λαϊκοί, τὴν χρῆσιν δὲ αὐτοῦ καὶ παρὰ τοῖς μοναχοῖς ἀποδεικνύουσι τὰ παραδείγματα τῆς Εἰκ. 6.³⁾ Ἐν τῇ εἰκόνι ταύτῃ παρίσταται ὁ γνωστός ἐκ τῶν χρονογράφων καὶ ἱστορικῶν μοναχὸς Σανδαβαρηνὸς ὁ διαβολεὺς τοῦ βασιλέως Λέοντος τοῦ Φιλοσόφου (Εἰκ. 6₁)

¹⁾ Σκαρλάτου Βυζαντίου, Ἡ Κωνσταντινούπολις τόμ. III 403 Γ. Σωτηρίου ἐν περιοδικῇ Θεσσαλονίκῃ «Γρηγόριος Παλαμᾶς» III (1919) 360 κέξ. Τελευταῖον δὲ Ν. Κονδῆλου ἐν Byzantion I (1924). 43. ἐρμηνεύει παραδόξως ὡς «σφικτούρια» τὰ στενάς περισκελίδας.

²⁾ Σωτηρίου. Ἐνθ' ἂν 361

³⁾ Εἰκ. 6 1. Συκλίτης Μαδρίτης *L. Beylié*, *L'Habitation byzantine*, Grenoble-Paris 1902 92.

2. Ὁμοίως *Millet*, *BCH XXIX* (1905) Πιν. III 1.

3. Σιναϊτικὸς Κῶδ. 204 *Schlumberger*, I, *Epopée byzantine* III 641.

καὶ νεαρὸς μοναχὸς κρούων τὸ σήμαντρον ἐντὸς Μονῆς (Εἰκ. 6₂) παραδείγματα δηλαδὴ μὴ ἐπιτρέποντα ἀμφιβολίαν περὶ τῆς καὶ παρὰ μοναχοῖς χρήσεως τοῦ ἐνδύματος τούτου, τὸ ὁποῖον οὗτοι ἔφερον πάντοτε κάτωθεν τοῦ μανδύου των, ὃν συνήθως εἰκονίζονται φέροντες (Εἰκ. 6₃).

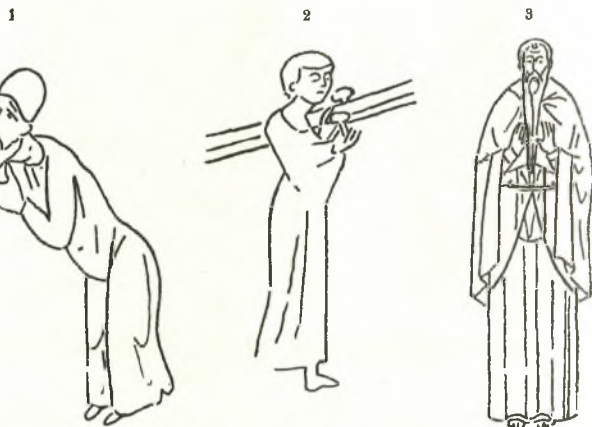
Κατὰ ταῦτα ὁ καθήμενος γέρων τοῦ ἀναγλύφου δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ εἴτε ὡς λαϊκὸς εἴτε ὡς μοναχός.

Ἄν ὁμως συνδυάσωμεν τὴν καθήμενὴν ταύτην μορφήν πρὸς τὴν μεταξὺ τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῆς Θεοτόκου χαραγμένην ἐπιγραφὴν τὴν ἀναφέρουσαν τὸν μοναχὸν Λεόντιον, δυνάμεθα, μετὰ πολλῆς πιθανότητος, νὰ καταλήξωμεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ εἰκονιζόμενος γέρων εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ μοναχὸς Λεόντιος.

Καὶ θὰ ἡδύνατο μὲν νὰ ὑπάρξῃ ἡ ὑπόνοια, ὅτι ἡ ἐν λόγῳ ἐπιγραφὴ ἐχαράχθη εἰς μεταγενεστέρους τῆς κατασκευῆς τοῦ ἀναγλύφου χρόνους ὥς ἤδη ὑπέθεσαν τοῦτο καὶ ὁ Ζωσιμᾶς Ἐσφιγμενίτης καὶ ὁ κ. Γιαννόπουλος.¹⁾ Ἐκ λόγων ὁμως ἄλλοθεν ἐξαγομένων, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, δύναται νὰ θεωρηθῇ βέβαιον, ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι σύγχρονος μὲ τὴν κατασκευὴν τοῦ ἀναγλύφου.

Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν διαφορῶν τούτων δεδομένων ἴδωμεν νῦν πῶς εἶναι δυνατόν νὰ ἐρμηνευθῇ ἡ πυράστασις τοῦ ἀναγλύφου.

Αἱ μέχρι τοῦδε δοθεῖσαι ἐρμηνεῖαι περιστρέφονται κυρίως περὶ τὴν γνώμην τοῦ Ζωσιμᾶ Ἐσφιγμενίτου, καθ' ὃν τὸ ἀνάγλυφον παριστᾷ «τὴν Θεοτόκον ἄγουσαν διὰ τῆς δεξιᾶς χειρὸς τὸν Ἰησοῦν πρὸς τὸν Συμεῶνα...»²⁾ ἢ τὴν ὀλίγον διάφορον τοῦ Λαμπάκη νομίζοντος ὅτι «πιθανῶς ἐστι παράστασις τῆς Ὑπαπαντῆς τοῦ Κυρίου ἢ ὁ καθήμενος παρίστησι τὸν

Εἰκ. 6. 1—2 Σκυλίτης Μαδρίτης. 3 Σιναϊτικὸς Κῶδ. 204.

¹⁾ Ζωσιμᾶ Ἐσφιγμενίτου, Ἡμερολόγ. ἢ «Φήμη, ἐνθ' ἂν. 130 Giannopoulos ἐν BCH ἐνθ' ἂν. 195

²⁾ Ζωσιμᾶ Ἐσφιγμενίτου, Ἐνθ' ἂν. 130.

Δίκαιον Ἰωσήφ, πρὸς ὃν ἡ Θεοτόκος ἄγει τὸν παῖδα Ἰησοῦν¹⁾.

Χωρὶς ν' ἀναφέρω, ὅτι ἡ Ὑπαπαντὴ οὐδέποτε παρίσταται κατὰ τὸν τρόπον τοῦ ἡμετέρου ἀναγλύφου, δεδομένου, ὅτι ὁ Ἰησοῦς εἰς τὴν σκηνὴν ταύτην εἶναι βρέφος ιεσσαράκοντα μόλις ἡμερῶν (Λουκ. Β' 22 κέ. Λευϊτ. ΙΒ' 2 κέ) καὶ οὐχὶ παιδίον δυνάμενον νὰ βαδίζη, νομίζω, ὅτι αἱ διάφοροι αὐταὶ ὑποθέσεις ὅτι ἔχομεν πρὸ ἡμῶν σκηνήν ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου πίπτουσιν ἀφ' ἑαυτῶν, ὅταν ἀποβλέψωμεν εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ὁ καθήμενος γέρων δὲν φέρει φωτοστέφανον καὶ κατὰ συνέπειαν δὲν δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ οὔτε ὡς Συμεών, οὔτε ὡς Ἰωσήφ, ἢ ἄλλος τις, ἀλλὰ εἶναι ἀπλούστατα θνήτὸς καὶ δὴ ὁ μοναχὸς Λεόντιος τῆς ἐπιγραφῆς.

Τιθεμένων ἄρα κατὰ μέρος τῶν διαφορῶν τούτων ὑποθέσεων περὶ συνθέσεως ἐχούσης ὡς θέμα σκηνήν τινα ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου, ἀπομένει πρὸ ἡμῶν ἡ παράστασις τῆς Θεοτόκου ὁδηγούσης τὸν Ἰησοῦν πρὸς τὸν ἐπὶ θρόνον καθήμενον μοναχὸν Λεόντιον.

Ἀλλ' ἐξ ὧσων μέχρι σήμερον τοῦλάχιστον γνωρίζομεν, εἰς τὰς τοιαύτας ἀπεικονίσεις θνητῶν παρισταμένων πρὸ ἱερῶν προσώπων οὔτοι εἰκονίζονται εἴτε γονυπετεῖς²⁾ εἴτε ὄρθιοι, ἐν στάσει δεήσεως³⁾ οὐδέποτε ὅμως καθήμενοι, ὅπως ὁ γέρων μοναχὸς Λεόντιος τοῦ ἡμετέρου ἀναγλύφου.

Νομίζω, ὅτι κατὰ ἓνα μόνον πιθανὸν τρόπον θὰ ἡδύνατο νὰ ἐξηγηθῇ ἡ ἀνωμαλία αὕτη. Δυνάμεθα δηλαδή νὰ ὑποθέσωμεν, μὲ πολλὴν πιθανότητα, ὅτι ἐπὶ τοῦ ἀναγλύφου τούτου εἰκονίζεται ἴσως *ὄραμα*, ὅπερ εἶδεν ὁ μοναχὸς Λεόντιος καὶ συνεπεῖα τοῦ ὁποίου ἀφιέρωσε τὸ ἀνάγλυφον.

Διὰ τῆς παραδοχῆς τῆς ὑποθέσεως ταύτης δύναται νομίζω νὰ ἐξ-

¹⁾ Χριστιαν. Ἀρχαιολ. Ἑταιρείας Δελτ. Γ' 26 πρβ. *Βέη* ἐν Βυζαντιδι ἐνθ' ἀν. 567 Ἀρβανιτόπουλον ἐνθ' ἀν. 208 καὶ *Γιαννοπούλου*, ἐνθ' ἀν. 195 ὅπου καὶ ἡ προγενεστέρα βιβλιογραφία ἐν σελ. 193 σημ. 1. Ἡ ὑπὸ τοῦ κ. Γιαννοπούλου Β' II ἐνθ' ἀν. 195 παρατιθεμένη γνώμη τοῦ κ. Σωτηρίου περὶ τοῦ Δαβὶδ ὑποδεχομένου τὸν Ἰησοῦν ὡς προγόνου αὐτοῦ ἀνακριβῶς ἐτέθη ἐν τῷ κειμένῳ, καθ' ὅσον, κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ κ. Σωτηρίου, ἐπεστήθη ἀπλῶς ἡ προσοχὴ τοῦ κ. Γιαννοπούλου μὴ τυχόν καὶ ἐκ ψαλμικῆς τιнос ρήσεως θὰ ἡδύνατο νὰ ἐρμηνευθῇ ἡ παράστασις.

²⁾ Πρβλ. προχείρως παραδείγματά τινα παρὰ:

Ch. Diehl, *Manuel d'art byzantin*, Paris 1910 σ. 474 εἰκ. 231, σ. 570 εἰκ. 276, σ. 738 εἰκ. 376.

Dalton, *Ἐνθ'* ἀν. σ. 408 εἰκ. 239

G. Millet, *Monuments byzantins de Mistra*, Paris 1910 Πιν. 90₄, 91₃, 99₁, 107₈

H. Glück, *Die christliche Kunst des Ostens*, Berlin 1923 Πιν. 81.

Γιαννόπουλος ἐν Ἑπετηρίδι Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδῶν ἐνθ' ἀν. 338 εἰκ. 6.

³⁾ *Millet*, *Mistra* Πιν. 96₁, 102₂, 107₄, 111₄, 152₂₄. *Σωτηρίου* ἐν ΑΔ IV (1918) σ. 32 Πιν. 2.

ιγηθῇ καὶ τὸ ὅλως ἀσύνηθες τῆς παραστάσεως καὶ ὁ τρόπος, καθ' ὃν εἰκονίζεται ὁ μοναχὸς Λεόντιος.

Παραστάσεις δραμάτων ἢ ὀνείρων εὐρίσκονται πολλαὶ εἰς τὴν βυζαντινὴν τέχνην, ἀναφερόμεναι, εἶναι ἀληθές, κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὴν Π. Διαθήκην ¹⁾ ἢ εἰς τοὺς Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας. ²⁾ Ἐν τούτοις ὅμως, καίτοι σπανιώταται, δὲν λείπουν ἐντελῶς καὶ ταιαῦται παραστάσεις σχετιζόμεναι πρὸς ἄλλα πρόσωπα. Ἐκτὸς τῶν παραστάσεων τοῦ δράματος τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου ³⁾ καὶ τοῦ ὀνείρου τοῦ Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ, ⁴⁾ ἀναφέρονται τὸ τοῦ Ἰωάννου Εὐχαΐτων ἀκμάσαντος κατὰ τὸν 11ον αἰῶνα ἐπὶ τῶν χρόνων Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ ⁵⁾.

Τέλος τὸ ἐν Μαδρίτῃ ἱστορημένον χειρόγραφον τῆς χρονογραφίας τοῦ Σκυλίτη, ὁ μόνος σχεδὸν μέχρις ἡμῶν περιελθὼν ἀντιπρόσωπος τῆς κοσμικῆς ζωγραφικῆς τῶν Βυζαντινῶν, μᾶς περιέσωσεν τοιαῦτα ὁράματα ἢ ὄνειρα προσώπων θνητῶν. Τοιαύτη ἐπὶ παραδείγματι εἶναι ἡ παράστασις τοῦ ὀνείρου τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ βασιλέως Μιχαὴλ τοῦ Καλαφάτου Ἰωάννου τοῦ Ὀρφανοτρόφου, πρὸς ὃν ἐπεφάνη ὁ Ἀγ. Νικόλαος καὶ ὃν ἐθεράπευσεν ἀπὸ τὴν κατέχουσαν αὐτὸν ἀσθένειαν ⁶⁾.

Κατὰ ταῦτα νομίζω, ὅτι δὲν θὰ ἦτο, ἴσως, ἀπίθανον νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι καὶ τὸ ἀνάγλυφον, περὶ οὗ ἐνταῦθα ὁ λόγος, πρὸς τοιοῦτόν τι ὄραμα σχετίζεται, ὄραμα, ὅπερ εἶδεν ὁ μοναχὸς Λεόντιος. Τοῦτο ἐξάγεται καὶ ἐκ τοῦ τύπου τῆς μεταξὺ τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῆς Θεοτόκου χαραγμένης ἐπιγραφῆς.

Ὁ τύπος οὗτος τῆς ἐπιγραφῆς «Δέησις κλπ.» προσιδιάζει, ὥς εἶναι παγκοίνως γνωστόν, εἰς τὰς κυρίως ἐπὶ εἰκόνων ἀναθηματικὸς ἐπιγραφάς. Ἄν δὲ κρίνωμεν ἐκ τῆς ἐκατέρωθεν τῆς Θεοτόκου ἐπιγραφῆς τῆς ἀναφερούσης τὰ ἐπίθετα Μακρινίτισσα καὶ Ὁξεῖα Ἐπίσκεψις, δυνάμεθα, ἴσως, νὰ συναγάγωμεν τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ μοναχὸς οὗτος Λεόντιος ὁ ἀφιε-

¹⁾ Ὁράμα Ἡσαίου *Diehl* Ἐνθ' ἄν σ. 224 εἰκ. 110

²⁾ Ὁράματα Ἰεζεκιήλ *Omont*, Fac-similés ἔνθ' ἄν Πιν LVIII. *Dalton*, Ἐνθ' ἄν. σ. 222 εἰκ. 135 ΑΔ. VI (1920-1) Παράρτ. 193

³⁾ Ὁράμα Πέτρου Ἀλεξανδρείας *Millet*, Mistra Πιν. 82. γ.

⁴⁾ *Omont*. Fac-similés, ἔνθ' ἄν. Πιν. LIX.

⁵⁾ Μικρογραφία τοῦ ἐν Βατικανῷ Μηνολογίου τοῦ Βασιλείου Β'. εἰκ. προχείρως παρὰ *O. Wulff*, *Altchristliche und byzantinische Kunst* σ. 529 εἰκ. 460.

⁶⁾ *Millet*, Mistra Πιν. 103. γ. Πρβ. *Millet* ἐν R.A. 1908 I 173 ὡς καὶ τὸν Συν-αξαρτιστὴν καὶ τὸ Μηναιὸν τῆς 30 Ἰανουαρίου, βλ. καὶ *Nilles*, *Kalendarium utriusque Ecclesiae orientalis et occidentalis*. Oeniponte 1896 I 87 κεξ.

⁷⁾ *Beylic*, Ἐνθ' ἄν. 129.

ρώσας τὸ ἀνάγλυφον ἀνῆκε πιθανῶς εἰς τὴν κατὰ τὸ Πήλιον γνωστὴν Μονὴν τῆς Μακρινιτίσσης.

Καὶ ἤδη φθάνομεν εἰς τὸ ζήτημα, ἂν αἱ ἐπὶ τοῦ ἀναγλύφου ἐπιγραφαὶ εἶναι σύγχρονοι πρὸς αὐτὸ ἢ ἐξαοχθήσαν εἰς μεταγενεστέρους τῆς κατασκευῆς αὐτοῦ χρόνους. Τὸ ζήτημα τοῦτο δύναται νὰ λυθῇ εὐχερῶς ἐκ τῆς χρονολογήσεως αὐτοῦ τούτου τοῦ ἀναγλύφου.

Τὸ λίαν ἐξέχον τῶν μορφῶν τοῦ ἀναγλύφου ἔκαμεν ἴσως τοὺς περὶ αὐτὸ ἀσχοληθέντας νὰ χαρακτηρίσωσι τὴν τεχνοτροπίαν αὐτοῦ ὡς λαμπρὰν ἀπομίμησιν τῆς ἀρχαίας τέχνης ¹⁾ καὶ νὰ θεωρήσωσιν αὐτὸ ὡς ἀναμιμνήσκον ἀρχαῖα πρότυπα ²⁾ ἢ αὐτόχρημα παλαιοχριστιανικὸν «τοποθετημένον ἴσως ὑπεράνω τῆς θύρας τῆς χριστιανικῆς βασιλικῆς τῆς Δημητριάδος, οἰκοδομήματος ἀνερχομένου εἰς τὸν 4ον ἢ 5ον αἰῶνα» ³⁾.

Τὸ πρᾶγμα ὅμως δὲν ἔχει οὕτω. Νομίζω, ὅτι δύναται νὰ τοποθετηθῇ χρονολογικῶς εἰς τοὺς μετὰ τὸν 9ον αἰῶνα χρόνους.

Πλὴν τῆς γενικῆς ἐντυπώσεως, ἣν ἀποκομίζει τις ἐκ τῆς λεπτομεροῦς ἐξετάσεως τῶν ἀποτελουσῶν τὸ ἀνάγλυφον μορφῶν ἔχομεν καὶ ἄλλας ἐνδείξεις.

Ἄν διὰ τὸ σύμπλεγμα τῆς Θεοτόκου καὶ τοῦ Ἰησοῦ ἐχρησίμευσαν ὡς πρότυπα αἱ ἀνάλογοι μορφαὶ τῆς παραστάσεως τῆς Βαῖοφόρου, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον νομίζω, ὅτι ἀπεδείχθη ἐπαρκῶς ἀνωτέρω, τότε ἔχομεν ἐν χρονολογικὸν ὄριον πέραν τοῦ ὁποίου δὲν δύναται νὰ τεθῇ τὸ ἀνάγλυφον.

Τὸ σύμπλεγμα τοῦτο τοῦ ἀνδρὸς ἢ γυναικὸς κρατούντων ἐκ τῆς χειρὸς τὸ βαδίζον παιδίον δὲν παρουσιάζεται εἰς τὰς παλαιοχριστιανικὰς καὶ παλαιοβυζαντινὰς παραστάσεις τῆς Βαῖοφόρου, ὡς ἀποδεικνύουν τὰ σωζόμενα παραδείγματα ⁴⁾.

Καθ' ὅσον τοῦλάχιστον γνωρίζω, ἐν τῶν παλαιότερων ἴσως παραδειγμάτων τοῦ συμπλέγματος τούτου ἐν τῇ Βαῖοφόρῳ, προελθόντος πιθανώτατα δι' ἐλαχίστης μεταβολῆς ἢ καὶ διὰ παρανοήσεως ἐξ ἑνὸς ἄλλου

¹⁾ Γιαννόπουλος, Οἱ δύο μεσαιωνικοὶ Ἀλμυροί. . . . 35

²⁾ Λαμπάκης, "Ενθ. ἀν. 25 Βέης, "Ενθ", ἀν 567

³⁾ Γιαννοπούλου, "Ενθ. ἀν. 194.

⁴⁾ Βλ. προχείρως C. Kaufmann, Handbuch der christlichen Archäologie² Paderborn 1922 σ. 335 εἰκ. 167, σελ. 492 εἰκ. 242, σ. 531 εἰκ. 265. O Wulff, "Ενθ. ἀν. σ. 190 εἰκ. 191, Πιν. VII. L. Brehier, L' art chrétien Paris 1918 σ. 94 εἰκ. 28. J. Munoz, Il codice purpureo di Rossano e il frammento sinopense Roma 1907 Πιν. II. Τὰς παλαιοχριστιανικὰς παραστάσεις τῆς Βαῖοφόρου συνέλεξε τελευταῖον ὁ Becker ἐν Strena Buliciana Zagreb 1924 337 κξξ. Иер. Byzantion I 1924 623.

τοιούτου, οὗ παράδειγμα παρέχει εἰς ἡμᾶς κατὰ τὸν 6ον αἰῶνα ὁ κῶδιξ τοῦ Rossano, εὑρίσκεται εἰς τὸν Παρισιακὸν Κώδ. 510 (εἰκ. 2₁) τὸν περιέχοντα τὰς Ὀμιλίας τοῦ Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ καὶ γραφέ· α διὰ τὸν αὐτοκράτορα Βασίλειον τὸν Μακεδόνα, μεταξύ τῶν ἐτῶν 880—886 ¹⁾.

Ἐν τῇ βυζαντινῇ εἰκονογραφίᾳ παρουσιάζεται σποραδικῶς καὶ εἰς σχετικῶς ὀλιγάριθμον σειρὰν μνημείων μέχρι περιόδου τοῦ 15ου αἰῶνος, μὴ ἀπαντῶμενον ἢ ἴσως σπανιώτατα, καθ' ὅσον τοῦλάχιστον γνωρίζω, εἰς τοὺς μετὰ τὴν ἄλωσιν χρόνους.

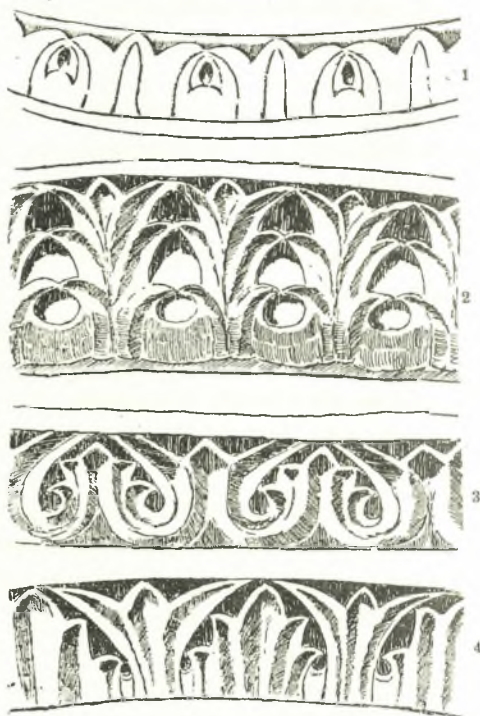
Ἔχομεν λοιπὸν οὕτω τὸ χρονικὸν διάστημα μεταξύ τοῦ 9ου καὶ 15ου αἰῶνος, καθ' ὃ εἶναι δυνατόν νὰ κατεσκευάσῃ τὸ ἀνάγλυφον.

Εἰς τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα τοποθετοῦνται καὶ τὰ ἄλλα μνημεῖα, περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος, ἐπὶ τῶν ὁποίων παρίστανται ἀνάλογοι σκηναὶ ὥς ὁ ὑπὸ ἀγγέλου ὀδηγούμενος Ἰωάννης (εἰκ. 3) καὶ ἡ Θεοτόκος μετὰ τῶν δωρητῶν, (Εἰκ. 4) αἵτινες ἄλλωστε, ὥς εἶδομεν, εἶναι πολὺ πιθανόν, ὅτι κατάγονται πίσης ἐκ τοῦ συμπλέγματος τῆς Βαῖοφόρου.

Εἰς τὸ ἴδιον συμπέρασμα μᾶς ὀδηγεῖ καὶ ἡ ἐξέτασις τοῦ κοσμήματος τῆς ἄνω πλευρᾶς τῆς πλακός.

Τὸ κόσμημα τοῦτο ὑπὸ τὴν μορφήν ὑπὸ τὴν ὁποίαν παρουσιάζεται εἰς τὸ ἀποσχολεῖν ἡμᾶς ἀνάγλυφον, εἶναι βυζαντινὴ ἀπομίμησις διακοσμητικοῦ θέματος παλαιοχριστιανικοῦ.

Τὰ πρότυπα αὐτοῦ εὑρίσκομεν εἰς παλαιοχριστιανικοὺς χρόνους καὶ διὰ τὸν 5ον αἰῶνα. Ἦδη περὶ τὴν ἰουστινιάνειον ἐποχὴν ἀρχίζει ἐξελισσόμε-

Εἰκ. 7. 1 — 3 Ἐξ Ἀγ. Δημητρίου Θεσσαλονίκης. 4 Ἐκ κιονοκράνου τοῦ Torcello.

¹⁾ Diehl, Manuel 243 κέ. Dalton, Ἐνθ' ἀν. 477.

νον πρὸς τὴν μορφήν, ἥς ἀπομίμησις εἶναι τὸ κόσμημα τῆς ἡμετέρας πλακῶς.

Τὰ ἐν τῇ παρατιθεμένῃ εἰκόνι παραδείγματα δεικνύουν τὴν ἀρχικὴν τοῦ κοσμήματος μορφήν καὶ τὴν βαθμιαίαν αὐτοῦ ἐξέλιξιν εἰς παλαιοβυζαντινοὺς ἤδη χρόνους (Εἰκ. 7) ¹⁾.

Τέλος τὴν μορφήν, ἣν τὸ κόσμημα τοῦτο ἔχει ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου ἀναγλύφου εὐρίσκομεν εἰς σειρὰν μνημείων μεταγενεστέρων τοῦ 9ου αἰῶνος ἀκριβῶς χρονολογημένων ἢ δυναμένων μετὰ πολλῆς πιθανότητος νὰ χρονολογηθῶσιν. ²⁾ Ἡ σύγκρισις πρὸς ταῦτα δεικνύει, ὅτι καὶ ἀπὸ τῆς ἀπό-

¹⁾ Εἰκ. 7. 1-3 Ἰσοπία τοῦ 8ου αἰῶνος ἐξ Ἀγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης. Τὰ παρατιθέμενα σχέδια ἐγένοντο ἐπὶ τῇ βάσει ἀνεκδότων φωτογραφιῶν λίαν εὐγενῶς παραχωρηθεισῶν εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τοῦ κ. Γ. Σωτηρίου. Βλ. ἀνάλογα γλυπτὰ τοῦ Ἀγ. Δημητρίου καὶ ἐν ΑΔ 1918. Συμπλήρωμα Παραρτήματος 35 εἰκ. 47α.

4 Κιονόκρανον Torcello (6ου αἰῶνος) *Statham*, A short critical history of architecture London 1912 σ. 213 εἰκ. 206. Τὰ κιονόκρανα τοῦ Torcello—τοῦλάχιστον τὸ ἀπασχολοῦν ἡμᾶς ἐνταῦθα—θεωροῦμεν ἀναγόμενα εἰς τὸν 6ον αἰῶνα ὡς ὀρθῶς χρονολογεῖ ταῦτα καὶ ὁ Ricci *Colasanti-Ricci*, L' arte bizantina in Italia Milano 1923. σ. 8 καὶ Πιν. 54. (ὅπου ὁμως δὲν ἀπεικονίζεται τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος κιονόκρανον). Ὁ R. *Cattaneo*, L'architecture en Italie Γαλλ. μεταφρ. Le Monnier Venise 1890 306 χρονολογεῖ ταῦτα ἀπὸ τῆς ἐπισκευῆς τοῦ ἔτους 1008 ὃ δὲ *Statham*, "Ενθ' ἀν. τὰ τοποθετεῖ εἰς τὸν 9ον αἰῶνα, εἰς τὴν ἐπισκευὴν δηλαδὴ τοῦ 864. Ἡ διακρίσεις ὁμως αὐτῶν καὶ δὴ τοῦ ἀπασχολοῦντος ἡμᾶς δεικνύει ὅτι ταῦτα δὲν δύναται νὰ εἶναι μεταγενέστερα τοῦ 6ου αἰῶνος.

²⁾ Τμήματα ἐπιστυλίου ἐν Ναῖβ—κεῖ παρὰ τὴν Παιδεστὸν (μεταγενέστερον τοῦ 9ου αἰῶνος ὡς ἐκ τῆς ἐπ' αὐτοῦ παραστάσεως τῆς Δεήσεως) Δελτίον τοῦ ἐν Κ.ε.ι Ρωσικοῦ ἀρχαιολογ. Ἰνστιτούτου XVI (1912) Πιν. V.

Θωράκιον βυζαντινὸν (κατασκευασθὲν περὶ τὸ 1000 χρησιμοῦν ὡς προσθία πλευρά σαροφάγου ἐν τῷ Ν. Ἀγ. Ἀντωνίου Παδούης *Cattaneo*, ἐνθ' ἀν. σ. 314 εἰκ. 168

Γλυπτὰ Μ. Ὁσίου Λουκά (11ος αἰὼν) R. *Schultz-S. Barnsley*, The monastery of S. Luke of Stiris in Phocis London 1901 Πιν. 25, 29.

Ἀνάγλυφον τόξον (ἔτ. 1164) ἐν Νέρες παρὰ τὰ Σκόπια G. *Millet*, L'ancien art serbe Paris 1919 σ. 141 εἰκ. 152.

Ἀνάγλυφα Μ. Παντοκράτορος (Zeirek djami) ἐν Κ.ε.ι (12ος αἰὼν) A. *Millingen*, Byzantine churches in Constantinople, London 1912 Πιν. LX.

Πλάκες κιβωρίου Μ. Τορνίκη, ἀνάγλυφον ὑπεράνω εἰκόνης τῆς Θεοτόκου καὶ γείσα ἐν Μ. τῆς Νώρας (Kahrie djami) ἐν Κ.ε.ι (14ος αἰὼν) Th. *Schmidt*, Kahrie djami ἐν Δελτίῳ τοῦ ἐν Κ.ε.ι Ρωσικοῦ ἀρχαιολ. Ἰνστιτούτου XI (1906) Δεικνύμα Πιν. LXXXII, LXXXIV, LXXXVIII, *Millingen* ἐνθ' ἀν. 305 εἰκ. 99. A. *Rüdel*, Kahrie—Dschamisi in Constantinople, Berlin 1908 Πιν. 11.

Ἀνάγλυφα ἐν Μουσείῳ Μυστρά *Millet*. Mistra Πιν 48_{1, 17}, 55₂, 58₂, 63₂.

Ἀνάγλυφα Μουσείου Κωνσταντινουπόλεως *Mendel*, Catalogue des sculptures II Con/ple 1914 Ἀρ. 707, 751, 759, 760.

Κιονόκρανον ἐν Θεσσαλονίκῃ (ἀποκεῖται νῦν ἐν Ἀγ. Δημητρίῳ) μετὰ τῶν μονογραμμάτων τῶν Παλαιολόγων. Προέχον σχεδιάσμα ἐν P. *Papageorgiu*, Unedierte Inschriften von Mytilene Leipzig 1900 Πιν. VI 43 (ἔχει παραλειφθῆ ὁ ἀβὰξ ἐφ' οὗ τὸ ἀπασχολοῦν ἡμᾶς κόσμημα).

ψεως τοῦ κοσμήματος τὸ ἀποσχολοῦν ἡμᾶς ἀνάγλυφον δύναται ἀσφαλῶς νὰ θεωρηθῇ μεταγενέστερον τοῦ 9ου αἰῶνος.

Τέλος ἐνδείξεις ἀσφαλεῖς μᾶς παρέχει καὶ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων τῶν ἐπὶ τοῦ ἀναγλύφου ἐπιγραφῶν.

Τὰ γράμματα τῆς ἀμφοτέρωθεν τῆς Θεοτόκου ἐπιγραφῆς «Μακρινί-
τισσα καὶ Ὁξεῖα Ἐπίσκοψις» ὁμοιάζουσι κατὰ τρόπον μὴ ἐπιδεχόμενον ἀμφισβήτησιν πρὸς τὰ

τῆς ἐπιγραφῆς τῆς χα-
ραγμένης ἐπὶ τοῦ ἀνα-
γλύφου τοῦ Ἀρχαγγέ-
λου Μιχαὴλ τοῦ εὐρι-
σκομένου ἐπίσης ἐπὶ
τοῦ λόφου τῆς Ἐπισκο-
πῆς (Εἰκ. 8).¹⁾ Ἡ χαρα-
κτηριστικὴ ιδίως μορ-
φή τοῦ Ο, ὁμοιάζον-
τος πρὸς κόππα, οὐδεμίαν ἀφήνει ἀμφιβολίαν.

Εἰκ. 8. Τὸ ἄνω μέρος τοῦ ἐν τῇ Ἐπισκοπῇ ἀνα-
γλύφου τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ.

Ἐπίσης τὰ γράμματα τῆς μεταξὺ τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῆς Θεοτόκου ἐπι-
γραφῆς τοῦ Λεοντίου, ὁμοιάζουσι, ὥς ἤδη παρατηρήθη,²⁾ πρὸς τὰ τῆς ἐπι-
γραφῆς τῆς ἐπιτυμβίου πλακὸς ἢ μᾶλλον σαρκοφάγου τῆς Ἀννης Μαλια-
σινῆς³⁾.

Ἀλλὰ τὸ μὲν ἀνάγλυφον τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ θεωρεῖται ἥδη ἔργον τῶν μετὰ τὸν 11ον αἰῶνα χρόνων,⁴⁾ ἡ δὲ σαρκοφάγος περιεῖχε τὰ ὅσα τῆς συζύγου τοῦ Νικολάου Μαλιασινοῦ, υἱοῦ τοῦ ιδρυτοῦ τῆς Μονῆς Μακρινιτίσσης⁵⁾.

Οὕτω φερόμεθα καὶ πάλιν πρὸς τὴν Μονὴν Μακρινιτίσσης, ἐξ ἧς φαί-
νεται ὅτι προέρχεται τὸ ἀνάγλυφον.

Ἡ Μονὴ τῆς Θεοτόκου Μακρινιτίσσης Ὁξεῖας Ἐπισκέψεως ιδρύθη
ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου Μαλιασινοῦ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1205—1209.⁶⁾ Με-
ταγενέστερον λοιπὸν τῶν χρόνων τούτων δύναται νὰ θεωρηθῇ τὸ ἡμέτε-
ρον ἀνάγλυφον τὸ οὕτω στενῶς σχετιζόμενον πρὸς τὴν Μονὴν ταύτην.

¹⁾ BCH ἔνθ' ἀν. σ. 197, εἰκ. 9

²⁾ Giannopoulos. BCH ἔνθ' ἀν. 195 σημ. 3.

³⁾ Εἰκὼν ἐν BCH ἔνθ' ἀν. σ. 196 εἰκ. 8.

⁴⁾ Millet ἐν BCH ἔνθ' ἀν. 215 κέ.

⁵⁾ Γιαννόπουλος ἐν Ἐπετηρίδι Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, ἔνθ' ἀν. 224.

⁶⁾ Γιαννόπουλος, Ἐνθ' ἀν. 211, BCH ἔνθ' ἀν. 195.

Τὰ συμπεράσματα ταῦτα θὰ ἡδύνατο ἴσως ν' ἀλλοιωθῇ ἢ ἐκφρασθεῖσα ἤδη¹⁾ ὑπόνοια, ὅτι αἱ ἐπιγραφαὶ ἐχαράχθησαν ἀργότερον ἐπὶ τοῦ ἀναγλύφου. Τοῦτο προήρχετο ἀπὸ τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι τὸ ἀνάγλυφον ἦτο παλαιοχριστιανικόν. Νῦν ὅμως, ὅτε ἀρκούντως, ὥς νομίζω, ἀπεδείχθη, ὅτι τοῦτο εἶναι ἔργον τῶν μετὰ τὸν 9ον αἰῶνα χρόνων καὶ αἱ ἐπιγραφαὶ σχετίζονται στενῶς πρὸς τὸ εἰκονιζόμενον θέμα, οὐδεμία τοιαύτη σκέψις δύναται πλέον νὰ γίνῃ.

Καὶ αὐτὸ ἀκόμη τὸ λίαν ἐξέχον τῶν μορφῶν τοῦ ἀναγλύφου δὲν δύναται νῦν νὰ μᾶς ξενίσῃ, διότι ἀκριβῶς κατὰ τοὺς χρόνους τῆς κατασκευῆς αὐτοῦ εὗρισκόμεν καὶ ἄλλα, ὀλίγα εἶναι ἀληθές, παραδείγματα²⁾ ἀποδεικνύοντα πραγματικὴν «ἀναγέννησιν τῆς πλαστικότητος»³⁾ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους.

Κατὰ ταῦτα τὸ ἀπασχολοῦν ἡμᾶς ἀνάγλυφον δύναται, νομίζω, νὰ θεωρηθῇ ὥς κατασκευασθὲν περὶ τὰ τέλη τοῦ 13ου πιθανώτατα αἰῶνος καὶ ἀφιερωθὲν ὑπὸ τοῦ ἐπ' αὐτοῦ εἰκονιζομένου μοναχοῦ Λεοντίου, εὗρισκόμενον δὲ εἰς τὴν Μ. Μακρινιτίσσης, μετεφέρθη εἰς τὸν Ναὸν τῆς Ἐπισκοπῆς, ὅπου σήμερον εἶναι ἐντοιχισμένον, πιθανῶς ὑπὸ τοῦ Ἐπισκόπου Καλλίστου κατὰ τὸ ἔτος 1639, ὥς ἤδη εἴκασεν ὁ κ. Γιαννόπουλος⁴⁾.

Τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο τῆς Ἐπισκοπῆς τὸ ἀποτελέσαν τὸ θέμα τῆς παρούσης μελέτης κατέχει νομίζω ἑξαίρετικὴν ὅλως θέσιν εἰς τὴν βυζαντινὴν τέχνην τῶν τελευταίων πρὸ τῆς ἀλώσεως αἰώνων, τόσον ἀπὸ ἀπόψεως περιεχομένου, ὅσον καὶ ἀπὸ ἀπόψεως τέχνης. Ἡ ἑξαίρετικὴ αὐτοῦ σπουδαιότης παρεκίνησεν ἡμᾶς εἰς λεπτομερῆ αὐτοῦ ἐξέτασιν, ἣς τὰ πορίσματα ἐξετέθησαν ἀνωτέρω.

Α. ΕΥΓΓΟΥΛΟΥΛΟΣ

¹⁾ *Giannopoulos* BCH ἐνθ' ἀν. 195.

²⁾ Ηρβ προχείρως τὰ ἐκ τοῦ δευτέρου τέμπλου τῆς Παντανάσσης Μυστρᾶ τεμάχια ἐν ΑΔ V 1909. Παραρτ. 43 κ. ε Βλ. καὶ *Γιαννόπουλον* ἐν Δελτίῳ Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας, VII 451 κ. ε. Ηρβ. καὶ *Rüdel*, Ἐνθ' ἀν Πιν. 11.

³⁾ *L. Brehier*, Nouvelles recherches sur l'histoire de la sculpture byzantine ἐν Nouv. Archives des Missions scientifiques, Nouv. Serie Fasc. 9. 1913. 17 ὅπου καὶ ἄλλα παραδείγματα.

⁴⁾ Οἱ δύο μεσαιωνικοὶ Ἀλμυροὶ... 35. Ἡ ἐπιγραφή τοῦ Καλλίστου τελευταῖον ἐν BCH ἐνθ' ἀν. 201.